

Irena JARZYŃSKA

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska

Uwarunkowania edukacji przyrodniczej uczniów w klasach I–III szkoły podstawowej

Determinants of environmental education of students
in classes I–III primary school

Streszczenie

Aktywny kontakt z przyrodą sprzyja wielostronnemu rozwojowi osobowości dzieci. Poznawanie przyrody przez dzieci młodsze może odbywać się dwoma sposobami: bezpośrednio, w trakcie kontaktu z obiektami w ich naturalnym środowisku, lub pośrednio, gdy omawiając elementy środowiska, nauczyciel posługuje się dostosowanymi do potrzeb odbiorców środkami dydaktycznymi. W procesie kształtowania aktywności poznawczej dzieci nauczyciel odgrywa decydującą rolę, ponieważ pobudza ich aktywność, uczy obserwować obiekty i zjawiska przyrodnicze, organizuje sytuacje dydaktyczne, w czasie których motywuje do myślenia i działania. Spacer i wycieczki po okolicy zamieszkania pozwalają na rozwój zainteresowań przyrodą, geografiami, historią i kulturą regionu. Obiekty przyrodnicze i historyczne, oglądane w trakcie zajęć w terenie, ułatwiają przyswajanie wiadomości i kształtowanie oczekiwanych postaw w procesie dydaktyczno-wychowawczym w przedszkolu i w szkole. Zajęcia w terenie przyrodniczym mogą być zintegrowane z tematyką zdrowotną, polonistyczną, matematyczną, artystyczną lub rekreacyjną. Nauczyciele wykorzystują wycieczki do rezerwatów przyrody, ruin zamków obronnych, dworów lub pałaców, poszerzając wiadomości uczniów o historii regionu, jego walorach przyrodniczych i kulturowych.

Słowa kluczowe: edukacja przyrodnicza, uczeń, edukacja wczesnoszkolna, szkoła podstawowa.

Abstract

Active contact with nature is conducive to multilateral development of child's personality. Learning nature by younger children can be achieved using two methods: directly, through contact with different objects in natural environment or indirectly, during description of the elements of nature, when teachers use didactic means adjusted to the needs of the recipients. Teachers play significant role in the process of formation of cognitive activity in children as they stimulate their activeness, teach how to observe

natural objects and phenomena and organize didactic situations to motivate to think and to be active. Walks and trips near the place they live allow for development of interests in nature, geography, history and regional culture. Natural and historical objects visited during classes learnt in local environs allow for acquisition of information and stimulation of the expected attitudes in didactic and educational process in nursery and primary schools. These activities can be integrated with learning about health, Poland, mathematics, arts or recreation. Teachers can use trips to wildlife reserves, fortified castles, manors or palaces to extend students' knowledge of regional history as well as natural and cultural values of the region.

Keywords: environmental education, student, early childhood education, primary school.

Wstęp

Edukacja przyrodnicza uczniów w młodszym wieku szkolnym obejmuje poznawanie środowiska przyrody nieożywionej, gdzie dominują elementy geograficzne, oraz przyrody ożywionej, z obszernym wachlarzem zagadnień biologicznych. Dzieci są badaczami przyrody, dlatego też stosunkowo łatwo podtrzymywają w nich zainteresowanie otaczającym światem. Zadaniem szkoły jest rozwijać dziecięcą ciekawość świata w trwałe zainteresowania przyrodnicze. Myślenie dzieci w wieku wczesnoszkolnym ma charakter konkretno-obrazowy, w związku z tym, uczniowie są w stanie wykonać różne operacje myślowe, często tylko wówczas, gdy mają bezpośredni kontakt z przedmiotami lub zjawiskami przyrodniczymi. Myślenie dzieci rozwija się w toku rozwiązywania problemów. Rola nauczyciela polega na pobudzaniu aktywności umysłowej uczniów oraz na wprowadzaniu ich w takie sytuacje, w których dostrzegają problemy, zainteresują się nimi i chcą je rozwijać na miarę swoich możliwości. Uwarunkowania efektywności nauczania przyrody są wielorakie i wielostronne, zależą od różnorodnych czynników dydaktyczno-wychowawczych szkoły podstawowej.

Treści nauczania w edukacji przyrodniczej

Zakres treści nauczania, umiejętności praktycznych oraz postaw zależny będzie od poziomu nauczania dzieci i młodzieży. Struktura edukacji przyrodniczej wyróżnia edukację formalną (w systemie szkolnym): przedszkola, szkoły podstawowe, gimnazja i szkoły zawodowe, licea i szkoły policealne oraz szkoły wyższe (a także studia podyplomowe, doktoranckie, uniwersytety otwarte), jak również edukację nieformalną (w struktury pozaszkolne): rodzina i środowisko lokalne (ruchy religijne, kościoły, zakłady pracy); mass media (TV, radio, prasa, piśmiennictwo specjalistyczne); organizacje przyrodnicze, społeczne ruchy ekologiczne, miłośnicy przyrody; instytucje państwowe związane z ochroną przyro-

dy (parki narodowe, parki krajobrazowe, ogrody botaniczne, ogrody zoologiczne, lasy państwowe), służby ochrony środowiska¹.

Treści przyrodnicze przekazywane uczniom mają na celu zaspokajanie potrzeby poznania roślin i zwierząt żyjących w otoczeniu człowieka oraz jego naturalnego zainteresowania światem istot żywych. Nowoczesne pod względem treści i form wprowadzanie dzieci w problemy współczesnej przyrody umożliwia szersze zaznajamianie ich z podstawami współczesnych nauk biologicznych. Wiadomości morfologiczno-fizjologiczne, traktowane jako podstawa w opracowaniu treści z dziedziny ochrony przyrody i środowiska, prowadzą uczniów do zrozumienia, że ochrona powietrza, wód, gleby i różnych zespołów biologicznych jest konieczna do dalszej egzystencji człowieka na Ziemi. W początkowym okresie nauczania dba się o to, aby treści przekazywane dzieciom były dla nich zrozumiałe i dlatego zjawiska przyrodnicze wyjaśnia się na podstawie znanych i najbliższych przykładów. Nauczanie treści przyrodniczych ma na celu zapoznanie ucznia z przebiegiem podstawowych zjawisk biologicznych i zależności ekologicznych oraz ukazanie mu szeregu powiązań człowieka z przyrodą. Takie działanie ma przekonać wychowanka do aktywnego uczestnictwa w ochronie przyrody oraz do wzięcia odpowiedzialności za stan otaczającego go środowiska. Na podstawie zdobytych wiadomości możliwe jest systematyczne analizowanie kompleksowych przemian następujących w przyrodzie oraz zrozumienie problemów gospodarczych i zagadnień związanych z ochroną środowiska².

W edukacji elementarnej tematyka środowiska przyrodniczego uwzględniana jest w wychowaniu przedszkolnym i nauczaniu początkowym dzieci. Poznawanie otaczającej przyrody odbywa się w trakcie następujących po sobie pór roku (w aspekcie fenologicznym – sezonowym): jesień, zima, wiosna, lato oraz z uwzględnieniem grup wiekowych przedszkolaków lub stopnia trudności zawartych treści programowych. W programie „Świat przedszkolaka” nie ma podziału na grupy wiekowe a treści programowe pogrupowane są w cztery poziomy różniące się stopniem trudności. Nauczyciel realizuje zadania dostosowane do potrzeb i możliwości dziecka w ramach określonych obszarów edukacyjnych.

W edukacji wczesnoszkolnej tematyka środowiskowa jest uwzględniona w szerszym zakresie i ujmowana w aspekcie ekologicznym (ekosystemowym). W toku edukacji uczniowie zapoznają się z takimi zbiorowiskami przyrodniczymi, jak: pole uprawne, las, łąka, ogród, sad, rzeka, staw, jezioro, morze. Obserwacja roślin i zwierząt oraz różnych ekosystemów naturalnych i sztucznych są podstawą do powiązań informacji zdobytych wcześniej z problemami ochrony przyrody i środowiska przyrodniczego.

Treści programowe edukacji przyrodniczej na poziomie wczesnoszkolnym obejmują elementarną wiedzę z wielu dziedzin naukowych, takich jak:

¹ Por.: L. Domka, *Dialog z przyrodą dla ekorozwoju*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Poznań 2001, s. 11.

² W. Stawiński (red.), *Podstawy nauczania środowiska przyrodniczego*, WNAP, Kraków 1993.

- astronomia: podstawowe informacje dotyczące miejsca Ziemi we wszechświecie, znajomość głównych informacji dotyczących ruchów Ziemi i ich konsekwencji, pory roku;
- geografia fizyczna: krajobrazy Ziemi, najbliższej okolicy, Polski, rzeźba terenu, kierunki świata na mapie i w terenie;
- geologia: podstawowe bogactwa naturalne Polski, główne informacje dotyczące wody jako środowiska życia; krążenie wody w przyrodzie, zanieczyszczenie i ochrona wody i powietrza;
- klimatologia: czynniki i zjawiska klimatyczne, cechy pogody w Polsce, przystosowanie roślin, zwierząt i ludzi do różnych pór roku;
- botanika: podstawowe cechy morfologiczne roślin zielnych, krzewów i drzew oraz roślin uprawnych, warunki fizyczne i tryb życia roślin w określonych ekosystemach; znaczenie roślin dla człowieka;
- zoologia: cechy morfologiczne wybranych grup zwierząt, charakterystyka fizjologii zwierząt zamieszkujących określone ekosystemy, przystosowania ekologiczne zwierząt;
- ochrona przyrody: ochrona gatunkowa wybranych roślin i zwierząt, rezerwaty przyrody i parki narodowe w Polsce, ochrona krajobrazu w najbliższym środowisku;
- nauka o człowieku: zdrowe odżywianie i produkty ekologiczne, higiena osobista, zagrożenia zdrowia, profilaktyka oraz bezpieczeństwo życia;
- nauki społeczne: ekologiczne życie w rodzinie, w szkole, w najbliższej miejscowości, w Polsce oraz na świecie³.

Zapoznanie uczniów z różnorodnymi ekosystemami oraz wymaganiami żywymi roślin i zwierząt prowadzi do zrozumienia związków i zależności występujących w przyrodzie. Prace praktyczne i zabiegi pielęgnacyjne w ogrodzie szkolnym uświadamiają uczniom rolę człowieka i jego odpowiedzialność za utrzymanie równowagi w przyrodzie i w środowisku naturalnym. Ale najważniejsze zadania dydaktyczno-wychowawcze szkoły, na tym poziomie edukacyjnym, to wykształcenie pozytywnych postaw proekologicznych oraz wrażliwości na problemy ekologiczne w najbliższym otoczeniu.

Mirosława Parlak w obszernych badaniach pedagogicznych uczniów klas I–III, stwierdziła, że treści przyrodnicze z programu nauczania wczesnoszkolnego badani uczniowie opanowali w stopniu średnim lub niskim. Najwięcej problemów dostarczało przyswojenie wiadomości ekologicznych oraz wiedzy przyrodniczej o charakterze abstrakcyjnym. Rozwój pojęć przyrodniczych u uczniów w kolejnych latach edukacji wczesnoszkolnej był progresywny, co oznacza, że w miarę wydłużania się pobytu dzieci w szkole, zasób pojęć rozszerza się⁴.

³ I. Ziolo, *Edukacja środowiskowa na poziomie nauczania zintegrowanego*, WNAP, Kraków 2002, s. 18–20.

⁴ M. Parlak, *Wiedza przyrodnicza uczniów klas I–III szkoły podstawowej w zintegrowanym systemie edukacji wczesnoszkolnej*, Wyd. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2015, s. 78.

Aktywne nauczanie przyrody podczas zajęć szkolnych

Proces edukacji przyrodniczej realizowany jest przez różne instytucje. W początkowych etapach tego kształcenia najważniejszą rolę odgrywa środowisko rodzinne oraz najbliższe otoczenie przyrodnicze i społeczne, w którym dziecko wychowuje się. W dalszych etapach edukacji ogromny wpływ mają przedszkola i szkoły. Wpływ rodziny zaznacza się jeszcze we wczesnych etapach kształcenia szkolnego, ale jest on wyraźnie zależny od wykształcenia i statusu rodziców, a także miejsca zamieszkania. W miarę upływu czasu cały wysiłek edukacyjny zostaje przerwany na szkołę oraz placówki oświaty pozaszkolnej.

Aktywizowanie uczniów w procesie dydaktyczno-wychowawczym poznawania przyrody odbywa się na poziomie poznania zmysłowego, umysłowego i poznania przez praktykę⁵.

Szczególną rolę w procesie poznawania przez dziecko przyrody odgrywają obserwacje i doświadczenia przyrodnicze w bezpośrednim kontakcie z oglądanymi obiektami, czyli w środowisku naturalnym w trakcie spacerów i wycieczek. Zarówno obserwacje mimowolne, jak i ukierunkowane powinny mieć miejsce podczas wszystkich form bezpośredniego lub pośredniego kontaktu z pojedynczymi okazami i zbiorami obiektów przyrodniczych, podobnie jak doświadczenia realizowane w postaci pokazu lub samodzielnych czynności jednostkowych albo zespołowych dzieci w warunkach naturalnych (w lesie, nad rzeką, w ogrodzie szkolnym) lub zbliżonych (w kąci przyrody). Stanowią bowiem najbardziej skuteczną metodę poznawania poprzez odkrywanie i działanie⁶.

Interesującego materiału do różnych doświadczeń i obserwacji dostarcza ogród szkolny. Zadania dydaktyczne ogrodu szkolnego wymagają wydzielenia w nim różnych działów: upraw warzywniczych, upraw polowych, działu roślin leczniczych oraz chronionych, przemysłowych, działu ilustrującego wybrane problemy biologiczne, ekologiczne, genetyczne czy biogeograficzne itd. Zajęcia prowadzone w ogrodzie szkolnym zaznajamiają uczniów z uprawą i pielęgnacją roślin oraz ich nawożeniem. Uczą także, jak posługiwać się różnymi narzędziami ogrodniczymi oraz poszerzają wiadomości na temat budowy roślin użytkowych oraz pospolitych chwastów. Uczniowie zdobywają również informacje na temat przystosowań roślin do różnych warunków życia i sposobów rozmnażania się. Ogród szkolny, oprócz ważnych celów poznawczych, pełni znaczącą rolę w rozwijaniu osobowości ucznia, w kształtowaniu jego postaw, przekonań i poglądów, będących elementami naukowego poglądu na świat. Zajęcia w ogo-

⁵ T. Parczewska, *Metody aktywizujące w edukacji przyrodniczej uczniów klas I–III*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015, s. 20–23.

⁶ I. Ziolo, *Edukacja środowiskowa...*, op. cit., s. 102.

dzie kształtują wrażliwość na piękno przyrody oraz uczą szanowania otaczającej nas przyrody.

Zajęcia z edukacji przyrodniczej, z zastosowaniem środków dydaktycznych, należy starannie przygotować. Nauczyciel musi dokładnie znać sposób wykorzystania danego środka dydaktycznego, aby nauczyć posługiwania się nim. Podczas zajęć nauczyciel powinien pamiętać, by wybrać odpowiedni moment lekcji na zastosowanie środka dydaktycznego i zaplanować czas na jego wykorzystanie. Niezmiernie ważna jest optymalna kombinacja zastępczych środków dydaktycznych oraz okazów, dlatego, że zbyt duża liczba modeli, tablic, wykresów czy programów multimedialnych może doprowadzić do pewnej deformacji wiedzy uczniów. W edukacji przyrodniczej największe znaczenie ma obserwacja okazów żywych w środowisku naturalnym lub sztucznym oraz okazów martwych w postaci organizmów spreparowanych. Należy dążyć, w miarę możliwości, do prezentowania okazów na zajęciach.

Wycieczki przyrodnicze – lekcje w naturalnym środowisku

Wycieczka jest formą organizacyjną zajęć dydaktyczno-wychowawczych, umożliwiającą uczniom bezpośredni kontakt i poznanie środowiska lokalnego, własnego regionu, kraju ojczystego, jego właściwości przyrodniczych, geograficznych, historycznych, etnicznych, kulturowych i gospodarczych. Pełni wiele funkcji, m.in.: poznawczą, wychowawczą, emocjonalną, zdrowotną, estetyczną i motywacyjną do dalszej nauki. Wycieczki przyrodnicze powinny być organizowane do różnych środowisk naturalnych i sztucznych oraz w różnych porach roku. Wycieczka to celowe i zorganizowane wyjście z codziennego otoczenia (na przykład z budynku szkoły), w celu utrwalenia i pogłębienia wiedzy o świecie, a w szczególności o najbliższym otoczeniu⁷. Można powiedzieć, że wycieczka to „lekcja w terenie”, dzięki której uczniowie zdobywają doświadczenie, które trudno byłoby przekazać podczas zajęć w klasie. Uczniowie nie zawsze zdają sobie sprawę z tego, że na wycieczce zdobywają wiedzę i umiejętności przydatne w życiu. Wycieczki dostarczają wiele pięknych przeżyć i wspomnień. Kojarzą się dzieciom przede wszystkim z wychodzeniem w nieznaną oraz samodzielnym odkrywaniem świata. Swobodna, nie obramowana dzwonkami szkolnymi atmosfera daje dzieciom dużo radości i dostarcza pozytywnych doświadczeń. Efekty wycieczek są nieporównywalnie większe niż lekcji szkolnych, choć na bieżąco trudniej uchwytne i mniej oczywiste. Przeżycia bezpośrednie w zetknięciu z przyrodą są bez porównania pełniejsze, bogatsze, głębsze, żywsze i trwalsze niż wiedza zdobyta w klasie szkolnej w czasie lekcji. Dzieci zawsze z radością oczekują na dzień, w którym odbędzie się wycieczka, bo

⁷ K. Denek, *Krajoznawstwo i turystyka w wychowaniu dzieci i młodzieży szkolnej*, PTTK „Kraj”, Warszawa 1989, s. 134.

traktują go jako dzień wolny od zajęć. Można więc pokusić się o stwierdzenie, że „nawet nie wiedzą, kiedy się uczą”, bo wiedza zdobyta w trakcie wycieczki wydaje im tak się „lekka” i oczywista. Podczas obcowania z przyrodą dochodzi do wzajemnego przenikania się elementów poznania i myślenia, społecznego działania i doznań estetyczno-emocjonalnych. W związku z tym dobrze zorganizowane wycieczki pełnią różnorodne funkcje:

- funkcja kształcąca – polega na rozwijaniu spostrzeżeń, wrażeń potrzebnych do pracy umysłowej. Pomaga rozwijać wyobraźnię. Wycieczka daje możliwość lepszej orientacji w terenie. W czasie wycieczki bardzo ważne jest kształcenie zdolności obserwacji przyrodniczej, która powinna być przede wszystkim celowa, selektywna i dokładna;
- funkcja poznawcza – spełnia się poprzez dostarczanie dziecku informacji o świecie na bazie najbliższego otoczenia. Stwarzanie uczniom możliwości zetknięcia się z różnymi zjawiskami przyrodniczymi w naturalnych warunkach;
- funkcja wychowawcza – realizuje się ją poprzez kształtowanie postaw społecznych dzieci, uczenie koleżeństwa, odpowiedzialności. Wycieczki stanowią fundament do budowania zaradności, wytrwałości, wytrzymałości i umiejętności współdziałania. Zajęcia w terenie stwarzają niezwykłą okazję do kształtowania u uczniów stosunku emocjonalno-opiekuńczego w odniesieniu do przyrody oraz szacunku do wszystkiego, co wokół nas żyje;
- funkcja motywacyjna – polega na pobudzaniu aktywności poznawczej dziecka, wyzwalaniu i rozwijaniu zainteresowania otaczającą rzeczywistością;
- funkcja zdrowotna – gwarantuje ją przebywanie na świeżym powietrzu i aktywność fizyczna w czasie trwania wycieczki.

W zależności od przyjętego kryterium podziału, można wyróżnić poszczególne rodzaje wycieczek⁸. W procesie dydaktycznym wycieczki zbiorowe stanowią najbardziej popularną formę. Uczestniczy w nich najczęściej jedna cała lub kilka klas. Dzieci, które zasmakowały w tej formie poznawania okolicy, często wybierają się na wycieczki indywidualne lub grupowe w gronie rodziny lub znajomych.

Nauczyciele w klasach I–III powinni jak najczęściej organizować wycieczki, biorąc pod uwagę zagadnienia programowe, które wyraźnie mówią o priorytecie poznawania przez dzieci najbliższego otoczenia. Powszechnie stosowaną w szkołach praktyką jest organizacja w ciągu roku szkolnego 1- lub 2-całodniowych wycieczek autokarowych, w trakcie których jest możliwość poznania przez dzieci innych miejscowości, kultury narodowej i dziedzictwa narodowego, znajdujących się w odleglejszych miejscach. Mimo tego nie powinno się jednak rezygnować z wycieczek po najbliższej okolicy. Często można usłyszeć od nauczycieli, że dzieci były na wycieczkach w różnych zakątkach Polski, a o swojej

⁸ A. Budniak, *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym. Podręcznik dla studentów*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009, s. 90.

miejsowości i jej walorach wiedzą stosunkowo niewiele. Zdarza się, że dzieci często nie mają pojęcia, jakie atrakcje turystyczno-przyrodnicze znajdują się w ich miejscowościach lub najbliższych okolicach.

Wycieczki szkolne odgrywają bardzo ważną rolę w kształtowaniu postaw dzieci. Postawy są stałymi składnikami osobowości i można je ujmować w kategoriach stosunku do: społeczeństwa, świata wartości, drugiego człowieka, samego siebie, świata przyrody i kultury. W działalności dydaktyczno-wychowawczej, prowadzonej w formie wycieczek, realizuje się wszystkie z wymienionych składników postaw. Dominują w nich oczywiście elementy odnoszące się do świata przyrody i kultury. Zdobywanie wiedzy w trakcie wycieczek daje mnóstwo okazji do rozwoju i pogłębiania różnorodnych zainteresowań, wdraża dzieci do kulturalnego i racjonalnego spędzania i organizowania czasu wolnego, wiąże naukę z życiem i realizuje postulat wielostronnego nauczania i uczenia się.

Wycieczki stwarzają również okazję do przekazywania treści związanych z wychowaniem patriotycznym. Jego głównym celem jest kształtowanie postawy emocjonalnego przywiązania do ojczyzny, wytworzenie poczucia wspólnoty ze wszystkim, co jej dotyczy i co się w niej dzieje. Istotnym elementem wychowania patriotycznego jest pokazanie dzieciom ich „małych ojczyzn”, tworzenie atmosfery przywiązania oraz identyfikacji z nimi. Warto w tym momencie również zwrócić uwagę na to, aby podczas wycieczek skoncentrować się na jednym, maksymalnie na dwóch głównych celach. Rozpraszenie uwagi na zbyt wiele zagadnień spowoduje mniej wnikliwą obserwację tych najważniejszych zjawisk, co w konsekwencji może doprowadzić do tego, że wycieczka będzie jedynie zmarnowaniem czasu zarówno dzieci, jak i nauczyciela, i żaden cel nie zostanie osiągnięty. Zdarza się, że niektórzy nauczyciele klas młodszych, tłumacząc się brakiem czasu lub innymi przyczynami, unikają wycieczek, a podczas zajęć w klasie odwołują się jedynie do dziecięcych spostrzeżeń i wyobrażeń zdobytych już wcześniej. Jest to jednak niewystarczające i nie może w żadnym razie zastąpić bezpośredniego, kierowanego przez nauczyciela zetknięcia się dziecka ze zjawiskami i przedmiotami występującymi w jego otoczeniu. Gdyby nauczyciele nie organizowali wycieczek i zajęć w terenie, to bardzo trudno byłoby realizować w szkole zadanie zbliżenia nauki szkolnej z prawdziwym życiem i zjawiskami w nim zachodzącymi. Przyniesione do klasy okazy, ilustracje, schematy, wyglądają inaczej niż żywe okazy. Choćby nauczyciel starał się jak najbardziej plastycznie wyjaśnić miejsce pochodzenia danych okazów, to nie wszyscy uczniowie w jednakowym stopniu będą w stanie je sobie wyobrazić. Środki dydaktyczne mogą być jedynie mniej lub bardziej dobrą namiastką rzeczywistości. Żadne, choćby najlepsze, pomoce naukowe nie zastąpią wycieczki. Aby wydobyć wszystkie walory zajęć terenowych, a przede wszystkim nie zniechęcić jej uczestników do kolejnych wycieczek, należy wcześniej wszystko tak zorganizować i zaplanować, by odbywało się w radosnej i swobodnej atmosferze. Nie będzie tak, jeśli nauczyciel zbyt późno zabierze się za ustalanie planu

wycieczki i rezerwację wejść lub autokaru. Wiadomo, że zdarzają się wypadki losowe, na przykład opóźnienie pociągu, za które nauczyciel – organizator wycieczki nie odpowiada. Uczniowie przed wyruszeniem w teren powinni wiedzieć, co mają zobaczyć, a przede wszystkim chcieć poznać wybrane środowisko.

Program nauczania klas I–III zakłada przeprowadzenie, w ciągu trzech lat nauki dziecka, około trzydziestu wycieczek o różnym charakterze, za których realizację odpowiedzialny jest wychowawca klasy. Wycieczki szkolne dostępne są dla wszystkich grup wiekowych i możliwe do zorganizowania niezależnie od pory roku. Przyjęła się jednak niepisana zasada, według której nauczyciele organizują wycieczki szkolne przede wszystkim w miesiącach wiosennych lub wczesnojesiennych. Miesiące zimowe, zapewne ze względu na niepewną pogodę, nie należą do chętnie wybieranych na organizację wycieczek. Jednak, by dziecko mogło lepiej zaobserwować zmiany zachodzące w przyrodzie nie należy rezygnować z przeprowadzania wycieczek również zimą. O każdej porze roku trzeba jednak zwrócić uwagę zarówno dzieci, jak i rodziców na odpowiedni ubiór i wyposażenie małego „turysty”.

Nauczyciel w procesie edukacji przyrodniczej

Ważną rolę w procesie edukacji i wychowania przyrodniczego odgrywa nauczyciel–wychowawca. Powinien charakteryzować się: otwartością, empatią, twórczą postawą, kompetencjami intelektualnymi, uczciwością i mądrością życiową. Być profesjonalistą w swym zawodzie o szerokich horyzontach (a nie tylko wąskim specjalistą), biegłym w wykonywaniu swych obowiązków zawodowych, charakteryzować się kompleksowym myśleniem i nauczaniem. Jego rola w procesie dydaktyczno-wychowawczym powinna zmieniać się w zależności od wieku wychowanków – od bycia mistrzem, kierującym i wskazującym drogę aż do pozycji równorzędnego partnera, na końcu edukacji⁹.

Wśród profesjonalnych kompetencji każdego nauczyciela można wyróżnić:

- kompetencje wyjściowe (startowe): kulturowe, etyczno-moralne;
- kompetencje kluczowe (bazowe): psychologiczno-pedagogiczne, przedmiotowe, współdziałania, informatyczno-medialne, komunikacyjne, kreatywne, pragmatyczne;
- kompetencje dopełniające (pożądane): artystyczne, muzyczne, oratorskie, ekspresyjne, improwizacyjne, deklamatorskie, sportowe, techniczne.

Do umiejętności nauczyciela, niezbędnych w nauczaniu treści przyrodniczych, zalicza się:

- umiejętności ogólnobiologiczne i techniczno-laboratoryjne, w tym umiejętność dokonywania obserwacji, eksperymentów i pomiarów z zakresu ekologii; stosowania różnorodnego sprzętu w toku obserwacji i zajęć terenowych;

⁹ M. Jagodzińska, *Przygotowanie nauczycieli do edukacji przyrodniczej*, ODN, Płock 2005, s. 45.

dokonywania poprawnej analizy wyników obserwacji i pomiarów terenowych; posługiwania się sprzętem hodowlanym;

- umiejętności dydaktyczno-organizacyjne, w tym umiejętność planowania pracy dydaktyczno-wychowawczej; dokonywania oceny przebiegu i efektów własnej pracy i jej usprawniania; organizowanie i racjonalne wykorzystanie bazy materiałowej w nauczaniu treści ekologicznych; wykorzystanie środków dydaktycznych; wykonywanie rysunków, schematów wykresów ilustrujących zagadnienia ekologiczne; wykorzystanie środków masowego przekazu oraz różnorodnych naukowych materiałów źródłowych;
- umiejętności dydaktyczne, w tym umiejętność konkretyzowania i realizowania celów nauczania treści ekologicznych na danym poziomie edukacyjnym; doboru form organizacyjnych i metod nauczania; doboru tematyki ćwiczeń i zajęć terenowych; projektowanie instrukcji do ćwiczeń i obserwacji uczniowskich z zakresu ekologii; transponowania wiedzy ekologicznej zdobytej w czasie studiów do poziomu uczniów szkoły podstawowej; kształtowanie proekologicznych postaw uczniów, poprzez nauczanie treści ekologicznych¹⁰.

Nauczyciel powinien być świadomy tego, że kształtując odpowiednie postawy, prawidłowe relacje człowieka z przyrodą, uczy dzieci chronić środowisko, a co za tym idzie ludzkie życie. Aby to osiągnąć, musi być sam dobrze wyedukowany i dogłębnie znać zagadnienia środowiskowe. Wysoki poziom zmieniającej się wiedzy może osiągnąć dzięki samokształceniu się oraz uczestnictwie w różnego rodzaju konferencjach, kursach i szkoleniach metodycznych a także dzięki współdziałaniu z organizacjami i ośrodkami zajmującymi się edukacją ekologiczną.

Spełniając wymogi pracy dydaktyczno-wychowawczej w dziedzinie edukacji przyrodniczej nauczyciel w młodszych klasach szkoły podstawowej powinien kierować się następującymi zasadami:

- mniej nauczać a więcej dzielić się swoimi odczuciami, czyli wzajemnie przekazywać sobie uczucia i emocje, gdyż tylko dzięki temu można wzbudzić w dziecku szacunek do otaczającego świata;
- być uważnym – cały czas skierowanym na dzieci, czyli wykorzystywać każde ich pytanie i zainteresowanie;
- wzbudzać aktywność u dzieci poprzez zadawanie pytań, pokazywanie interesujących obiektów, dźwięków, kolorów itp.;
- najpierw pokazywać jakieś doświadczenie, później opisywać – dzieci lepiej zrozumieją to, co mogą zobaczyć;
- ukazywać dzieciom szczęście, które płynie z kontaktów z przyrodą;

¹⁰ W. Stawiński (red.), *Dydaktyka biologii i ochrony środowiska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 444–445.

- nie zmuszać do uczenia tylko zachęcać;
- zadawać pytania do całej grupy, aby stworzyć miłą atmosferę¹¹:

Współcześnie nauczyciel postrzegany jest jako osoba uczestnicząca w rozwoju dziecka, jako pośrednik pomiędzy uczniem a otaczającym go światem; którego zadaniem jest stworzenie swemu wychowankowi warunków do zdobywania nowych doświadczeń poprzez własne działanie. Kreatywny nauczyciel, poprzez swoje działania dydaktyczno-wychowawcze, tworzy i organizuje odpowiednie warunki do prowadzenia czynnej obserwacji, zabaw badawczych i eksperymentów przyrodniczych w szkole i poza nią. Powinien wspierać zainteresowania oraz zachęcać do podejmowania działań na rzecz ochrony przyrody i środowiska. Jak słusznie zauważa Kazimierz Denek:

[...] większość zajęć dydaktyczno-wychowawczych naszych szkół w znacznym stopniu ma charakter przesadnie sformalizowany, werbalny, zachowawczy i pamięciowy¹².

Dokonana reforma systemu edukacji wymaga zmiany postaw wobec niej nauczycieli wszystkich poziomów kształcenia. Dlatego też uczelnie kształcące przyszłych nauczycieli stoją przed koniecznością takiego przygotowania ich do zawodu, żeby nie tylko wykonywali swoje funkcje, czynności i zadania, lecz nieustannie doskonalili je i ustawicznie poszukiwali nowych rozwiązań, byli otwarci na zmiany, pełni twórczego niepokoju i stawali się refleksyjnymi praktykami.

Bibliografia

- Budniak A., *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym. Podręcznik dla studentów*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
- Denek K., *Krajoznawstwo i turystyka w wychowaniu dzieci i młodzieży szkolnej*, PTTK „Kraj”, Warszawa 1989.
- Denek K., *Ku dobrej edukacji*, WSH, Toruń – Leszno 2005.
- Domka L., *Dialog z przyrodą dla ekorozwoju*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Poznań 2001.
- Dymara B., Michałowski S., Woltman-Mazurkiewicz L., *Dziecko w świecie przyrody – książka do wychowania proekologicznego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1998.
- Jagodzińska M., *Przygotowanie nauczycieli do edukacji przyrodniczej*, ODN, Płock 2005.
- Parczewska T., *Metody aktywizujące w edukacji przyrodniczej uczniów klas I–III*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015.

¹¹ B. Dymara, S. Michałowski, L. Woltman-Mazurkiewicz, *Dziecko w świecie przyrody – książka do wychowania proekologicznego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1998, s. 176.

¹² K. Denek, *Ku dobrej edukacji*, WSH, Toruń – Leszno 2005, s. 170.

- Parlak M., *Wiedza przyrodnicza uczniów klas I–III szkoły podstawowej w zintegrowanym systemie edukacji wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2015.
- Paško I., *Kształtowanie postaw proekologicznych uczniów klas I–III szkół podstawowych*, WNAP, Kraków 2001.
- Stawiński W. (red.), *Podstawy nauczania środowiska przyrodniczego*, WNAP, Kraków 1993.
- Stawiński W. (red.), *Dydaktyka biologii i ochrony środowiska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Zioło I., *Edukacja środowiskowa na poziomie nauczania zintegrowanego*, WNAP, Kraków 2002.